Y FFOREST FAWR

Mae creigiau'r ardal yn debyg i greigiau y Mynydd Du, ac ynghyd â'r Mynydd Du, dynodwyd yr ardal gyfan yn Geoparc yn 2005. Mae gan yr ardaloedd calchfaen rai o'r systemau ogofâu mwyaf ym Mhrydain.

Carn y Goetre SN 945142

Mae'n debyg bod yr enw wedi'i gymryd o'r eiddo o'r enw Goitre (SN 940143), a welir wrth droed y bryn', Goytre yn 1832 ar fap yr AO. Mae'r gair coetref yn deillio o *coe(d)* 'coedwig' + *tre(f)* 'trigfan', sef rhyw fath o anheddiad mewn ardal goediog nid adeilad pren. Term cyffredin yng Nghymru sydd i'w weld mewn sawl ffurf: goetre, goytref, goitre, coitrei.

Carreg Lem SN 893144

Carreg 'craig' + *llem* 'miniog', ffurf benywaidd y gair llym; ond weithau fe welir cymysgedd gyda *llam* 'naid' oherwydd ei debygrwydd ar lafar. Carreg Llem 1832 AO.

Carreg Lwyd SN 862154

Carreg 'craig' + *llwyd* 'tywyll', mae'r safle yn dywyll oherwydd yr agwedd Ogleddol; gyda'r graig yn y cysgod am gyfnodau hir; neu, lliw y creigiau. Carreg llwyd 1832 AO.

Craig Cerrig Gleisiaid SN 963217

Mae rhai yn cynnig *gleisiaid* 'grils, eog ifanc' ar gael, ond yn anffodus mae'r nentydd braidd yn uchel; neu, term sy'n cyfeirio at greigiau llwyd neu lasgoch; neu, i rai – enw sy'n ffigwrol at rai mynachod oherwydd eu clogynnau llwyd. Y tebygrwydd yw mai llygriad y gair *cleisiau* sydd, sef ffurf luosog y gair *clais* 'rhigol, rhych, agen'; i ddynodi clogwyn gyda hafnau dwfn yn ei wyneb.

Craig Cwm Du SN 945213

Enw a godir o'r enw'r dyffryn. Mae'r graig yn enghraifft dda o safle mewn cysgod yr haul oherwydd ei agwedd Ogleddol; enwedig gan ei fod wedi ei leoli mewn cwm dwfn.

Craig Penmailard SO 016097

The hill name is now Penmoelallt though the early OS maps of 1832 show the name of the hill and the farm (as was) as Penmailard; this is also seen in the name of this *craig* 'cliff' from 1892 onwards. The meaning has been given as being *mailart* a variation on *marlat* 'mallard', a name which at one time would apply to male ducks in general; from the Old French *malart, mallart* 'wild drake'. Another suggestion is that a *mael* 'prince, chieftan' and its variant form *mail* appears in the name.

However, the whole area of Mynydd y Glog was named as being Mynydd Penmailiaid on the 1832 OS. The *mailiaid, meiliaid* 'vesselful, bushel', derived from *mail* 'bowl, basin, tub' + *iaid, -aid* 'a measurement suffix'. This could describe a hilltop or be used to describe a variety of shapes in the landscape; the area has cairns, rocky tors, quarries, hollows or old limekilns.

Heddiw, enw'r bryn yw Penmoelallt; ond, Penmailard yw'r enw sydd i'w weld ar fapiau cynnar y AO yn 1832 i'r bryn a safle'r hen fferm. Yn hwyrach, ar fapiau 1892 fe welir Penmailard fel enw'r clogwyn hefyd. Fe geir meilart fel amrywiad ar y gair *marlat* 'ceiliog chwid', sydd wedi'i fenthyg o'r Hen Ffrangeg *malart, mallart* 'ceiliog chwid gwyllt'. Enw digon anghyffredin yn y dirwedd os yw'n gywir; er y gallai fod nodwedd debyg i ben hwyaden ar y graig, neu fan ble gesglir yr hwyaid? Oes ystyr dyfnach i'r enw; rhaid nodi'r gair *mael* 'pennaeth' a'i ffurf amrywiol *mail* er enghraifft. Fe welir Pen Mallard Hills 1729 Bowen, Mynydd Penmailard & Penmailard 1832 AO.

Craig Rhiwarth SN 844157

Mae bryngaer o'r Oes Haearn ar ben y *graig* 'clogwyn'. Mae'r bryngaer mewn lleoliad trawiadol, un

Mynydd-du.co.uk

sy'n dominyddu rhan uchaf dyffryn Tawe a'r llwybrau drwy'r mynyddoedd. Mae'r termau *rhiw* 'llethr serth' + *(g)arth* 'crib, penrhyn' yn ddau yn addas iawn, gan fod yr enw yn dynodi pen serth cefnen amlwg. Oherwydd y fryngaer, gall ystyr arall y gair *garth* 'encilfan, caer' fod yn gywir hefyd.

Craig y Fro SN 970207
Yn yr ardal yma nid *bro* 'gwlad, tir, cynefin', ond ai *bro* 'dyffryn, iseldir' sydd; sef enw sy'n cyfeirio at graig yn isel yn y dyffryn. Craig y Fro 1832 AO.

Y Garreg Lwyd SN 950129
Gelwir y garreg yn un llwyd oherwydd y brigiadau calchfaen noeth yn yr ardal. Fodd bynnag, ar un adeg roedd y term llwyd yn ddisgrifydd lletach ar liwiau yn y dirwedd, o felyn gwan drwy goch i frown.

Y Glog Las SN 958144
Y tebygrwydd yw mai'r gair *clog* 'clogwyn, carreg' sydd + *glas* 'llwyd' neu 'llwydwyrdd' yn lliw a welir yn aml mewn creigiau calchfaen, nid y *glas* neu wyrdd fel y'i defnyddir heddiw. Mae'r AO yn rhoi'r enw fel Glôg Las, os yw'r sillafiad yn gywir, enw sy'n cysylltu'r a'r gair *clôc, clôg* 'mantell, gorchudd' o'r Saesneg Canol *cloke* 'mantell' neu'r Lladin *cloca, clocca* 'mantell'.

Y Graig Llech SN 846121
Mae yn lleoliad o lethrau serth uwchben yr afon Nant Llech, nid *llech* 'craig, clogfaen, clogwyn' ond *llech* 'llechflaen' [slabby]; hefyd, mae gwely'r afon gerllaw yn un llechog mewn rhai mannau.

Saith Maen SN 862147
Mae'r elfen *maen* 'carreg, craig' yn un digon syml, ond ai'r rhif *saith* neu'r gair *saeth* sydd? Sylwch fod mapiau AO 1832 â'r enw Saethmaen ac yn hwyrach Saeth maen. Gall y rhif saith yn yr enw ddynodi grŵp neu aliniad o saith craig, rhywbeth tebyg i'r aliniad tua 3km i ffwrdd ar ochr arall Dyffryn Tawe, yn (SN 833154). Ond, os *saeth* 'arf pigfain' yw'r sillafiad cywir, fe all gyfeirio at ffurf y graig.

Mynyddoedd.co.uk